

MAKÓ IMRE

VÖRÖS OFFENZÍVA ÉS ROMÁN MEGTORLÁS, HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1919. JÚLIUS

1. A város sorsának alakulása 1919 tavaszán-nyarán

1.1. A város első román megszállása

A román hadsereg 1919. április 16-án katonai intervenciót indított a Magyarországi Tanácsköztársaság ellen. A Vörös Hadsereg által kiűritett Hódmezővásárhelyre előbb a franciák lovas előőrsé vonult be Makó felől, de ez a szpáhi osztag még aznap, április 28-án este távoztak. A helyükbe másnap három parasztszekéren rohamsisakos román járőr érkezett Orosháza irányából, majd éjjel után a városba nagyobb román egységek vonultak be. Így 1919. április 29-én Vásárhely román megszállás alá került

A román megszállók Vásárhelyen is szigorú biztonsági intézkedéseket fogatosítottak egy esetleges zendülés megelőzésére, a nemzetőrséget feloszlatták, a fegyvereket begyűjtötték. A városban tartózkodó, a volt osztrák–magyar hadseregben szolgált tiszteket és tiszthelyetteseket már előbb jelentkezésre szólították fel, és május 8-án – a városi tanács véleménye szerint „valószínűleg a vörös hadsereggel való összeköttetés vagy azzal való együttműködés gyanúja miatt” – 13 tisztest Romániába internáltak.¹ Erre a sorsra jutott a fegyvereitől előbb megfosztott külterületi csendőrség is. Július 5-én, hogy a román parancsnokság őrizetbe vett három vezető városi tisztviselőt, amiért megítélésük szerint lánghán hajtották végre a szarvasmarhák rekvirálására kiadott rendelkezést. Had-

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára Hódmezővásárhelyi Levéltár Tanügyi iratok (a továbbiakban: Tan. ir.) II. 2582, 3457/1919. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML HL rövidítéssel hivatkozunk.; Vásárhelyi Vörös Ujság, 1919. május 6. – A Craiovába internált tiszteket 8 hónap után, 1920 januárjában bántatlanul visszahozták Magyarországra azzal, hogy jelentkezhetnek az új nemzeti hadseregbe. MNL CSML HL Felletár Béla iratai: Zolnay Dániel visszaemlékezése.

bíróságuk elé, Gyomára kísértették őket, egy hét elteltével azonban sértetlenül hazatérhettek.²

A megszállók kezdetben meglehetősen türelemmel viszonyultak a számukra közvetlen fenyegetést nem jelentő tanács hatalomhoz. Egyelőre helyén hagyták a direktóriumot, a vörös zászlót sem távolították el a városháza tornyáról, és engedélyezték május 1-je nagy gonddal előkészített, 15–20 ezres tömeget megmozgató megünneplését is.

De végül a románok 1919. május 7-én feloszlatták Vásárhelyen proletárhatalom helyi szerveit, és a katonai igazgatás keretein belül visszaállították a 1919. március 21. előtti magyar jogrendet. Így a Tanácsköztársaság csak 47 napig tartott Vásárhelyen.

Május derekán a románok őrizetbe vettek és kihallgatás céljából Orosházára kísérték mintegy 20 munkásvezetőt, egy hét múltán azonban valamennyit sértetlenül hazabocsátották, miután az ellenük beadott vádak a katonai parancsnokság alaptalannak találta.³

1.2. A város visszavétele, 1919. július 20-21.

Eközben a nagypolitika színpadán is fontos események történtek: a magyar Vörös Hadsereg május derekán általános ellentámadást kezdett a Felvidéket megszálló csehszlovákok ellen. Az északi hadjárat jelentős katonai sikereket ért el, a békekonferencia követelésére azonban a Forradalmi Kormányzótanács csapatait június végétől visszavonta az újonnan megállapított országhatár mögé.

Miután a kapott ígéret ellenére a románok nem mozdultak a Tiszától, Budapest offenzívát indított a Magyarországnak ítélt Tiszántúl felszabadítására. A magyar Vörös Hadsereg támadása 1919. július 20-án hajnalban Szolnoknál indult meg. A főerőktől délre a 2. vörös hadosztályt kisegítő csapásra jelölték ki azzal a feladattal, hogy a Tiszán való erőszakos átkelés után Szentes–Orosháza–

2 MNL CSML HL Hódmezővásárhely Város Polgármesteri Hivatalának elnöki iratai (a továbbiakban: Polgm. eln. ir.) V. 10/1920.–2547/1920. Soós István polgármester jelentése.

3 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. máj. 27., június 6.; Takács Ferencné (1980): Takács Ferenc életrajza. Hódmezővásárhely. MNL CSML HL Kéziratok gyűjteménye.

Békéscsaba–Gyula irányában nyomuljon előre.⁴ Szegvár–Mindszent–Mártély felé viszonylag könnyűszerrel a szolnoki 68. gyalogezred kelt át.

Vásárhelyen július 20-án reggel hat órakor Mártély felől erős ágyúzás hallatszott, és futótűzként terjedt a hír, hogy a vörös csapatok áttörték a román frontot és hamarosan bejönnek a városba. A tanyákról a piacra hazatérő kocsik nem mertek bejönni a városba, mert a bekerítéstől tartó, sietve visszavonuló román csapatok minden kocsit lefoglaltak felszereléseik szállítására.⁵ A Kutasi úton a mellette elszáguldó kocsiból egy román tiszt mellbe lőtt egy gazdálkodót, amint az három elébe került, egymáshoz kötött gazdátlan lovat igyekezett elfogva megfékezni.⁶

Kilenc órára már az utolsó román járőr is távozott, csapataik a vásárhely-kutasi határrész körül foglaltak állást. Az utca forrongani kezdett, a piacról eltávoztak az árusok. A proletár asszonyok ismét piros kendőben jelentek meg. Munkásruhájukat gyorsan ünneplőre váltó vezetők intézkedtek Takács Ferenc, a szocialista párt városi titkára irányításával, akit közvetlenül a megszállás előtt a direktórium a nemzetőrség ideiglenes parancsnokává nevezett ki. Az éhező népnek megkezdtek a románok által itt hagyott készletek kiosztását. Az itt felejtett katonákat lefegyverezték, és a városházáról eltávolították a román zászlót. Egy lelkes csoport szinte rohamlépésben hozta a vörös lobogót, annak kitűzésétől azonban a helyettes polgármester, Csáky Lajos tiszti főügyész mérsékletre intő beszéde nyomán ekkor még elálltak.⁷

A levegőben nevek röpködtek, s a leszámolásról, listákról szétröppenő rémhírek hatására az előkelő polgárok egész csoportokban menekültek Szeged felé a franciák oltalma alá. Az algyői hidat a francia gyarmati katonaság egy idő után kordonnal zárta le, így sokan hatalmas összegeket fizettek, csakhogy valaki átvigye őket a Tiszán.⁸ 11 óra tájban már ismeretes volt, hogy a Vörös Hadsereg Kunszentmártonnál áttörte a románok frontját, és Mártélyig visszavonulásra kényszerítették azokat. A városból a nép nagy tömegben indult el Mártély felé,

4 Liptai Ervin (1969): Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 1969. 367. old.

5Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20., 22.; Vásárhelyi Reggeli Újság (a továbbiakban: Vásárhelyi Reggeli Ujság), 1919. július 22., 1920. július 20.

6 Magyar Nemzetőr, Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 22.

7 MNL CSML HL Polgm. eln. ir. V. 10/1920.–2547/1920.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 20.; Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20., 22.

8 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 20.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 2., 5.

hogy fogadja és behívja a vörösöket. Azok 5–6 főből álló első járőre kocsin ekkor már útban volt Vásárhelyre.⁹

A megszállás alatt csak megalázást tapasztalt munkásság egyelőre nem kívánt részt venni a város ügyeinek intézésében, és a rendőrséggel sem volt hajlandó együttműködni. A lakossághoz intézett felhívás közölte, hogy a városban a tanács és a polgármester gondoskodik a rendről, és intettek a bosszúállástól. A kocsmákat, a színházat és a mozit bezáratták, az utcán a közlekedést 11 óráig engedélyezték. Éjszakára népörség szervezését határozták el, és a munkanélküli szervezett munkásokat jelentkezésre hívták fel a korábban 1-es számú munkásotthonnak kinevezett Szarvas vendéglőbe (ma a tűzoltóság épülete). Kérték, hogy az esetleg visszamaradt román katonákat bántalmazás nélkül vezessék fel a városházára, „vörös katonáinkat pedig fogadják méltó szeretettel”.¹⁰

Délben megérkezett a Vörös Hadsereg első járőre. A Mártély felől érkező porlepte katonákat éljenzéssel fogadták, munkásleányok és munkásasszonyok virággal tűzdelték tele sapkájukat és blúzukat. A városházán érkeztek a rendőrfőkapitánnyal és a munkásság vezetőivel, majd ebéd után a város hintóiba befogató munkásvezetők kíséretében visszatértek csapatukhoz.¹¹ „A Vásárhelyen elvetett bolsevik mag fő-fő gondviselője”-ként aposztrofált, a proletárhatalom feltétlen megvédésének híveként ismert Takács Ferenc a későbbi újságcikk megfogalmazásában „fogta magát, kocsiúra ült s kihajtatott Mártélyra, hogy ott üdvözlő szavakkal fogadja Szamuely katonáit”.¹²

Július 20-a izgatott várakozással telt el. A Mártély felett a hajnali órákban átkelt vörös katonaság azonban a további előnyomulás helyett letáborozott a faluban, és „egész nap ment az ivás a két kocsmában”. A visszaemlékezésben leírt jelenség beleillik a Vörös Hadseregben a harcok árán visszaszerzett Felvidék feladása után megindult demoralizálódási folyamatról ismert képbe. A szolnoki ezred I. zászlóaljának géppuskás századában szolgált egykori géppuska-kezelő keserűen jegyezte le azt is, hogy „egy tisztai gátőr elárult bennünket, hogy mink vöröskatonák afféle csürhe társaság vagyunk és nem is sokan vagyunk, és a

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K szekció 32. Szegedi kormány Miniszterelnöksége 1919. A továbbiakban a közgyűjteményre az MNL OL rövidítést használjuk. Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20.

10 Vásárhelyi Friss Ujság, 1919. július 20., 22.

11 Uo.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 31.

12 MNL OL K 32.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 31., 1920. július 20.

románok könnyűszerrel a Tiszába fullaszthatnak bennünket. Sajnos majdnem úgy is történt, mert hiszen minket mindenütt elárultak és kijátszottak.”¹³

21-én délelőtt egy géppuskás osztaggal három parasztszekér gördült a városháza elé. A hirtelen összeverődött tömeg a híradás szerint kitörő lelkesedéssel fogadta őket. A katonák az éppen ülésező tanácsnak jelezték, hogy a délutáni órákban egy nagyobb csoport fog bevonulni teljes felszereléssel és trénnel. A polgármester utólagos jelentésében az áll, hogy 21-én ismét jött 15–20 vöröskatona, akik a város keleti részén, a Kutasi út és a volt kaszárnyaépület körül helyezkedtek el.¹⁴ A vásárhelyi városházán 1928-ban előkerült, a 68. vörös gyalogezrednél 1919. július 16. és 21. között vezetett napló július 20-ára (!) datált bejegyzése szerint egy géppuskával és gyalogsággal a Kutasi úton foglaltak állást felderítés céljából, a Makói útra járőr ment. Varga szakaszparancsnok délben jelentette, hogy a Lelei úton a Lázár- és Lukács tanyák közt nagyobb mennyiségű ellenség fejlődött fel rajvonalba, az arra menő civileket bántalmazták, rabolnak.¹⁵

21-én estére a Munkástanács gyűlést hívott egybe a Szarvasba, hogy döntsenek arról, átvegye-e a direktórium a városban újból a vezetést. Aznap ülésén erre maga a városi tanács szólította fel a direktóriumot. Végül olyan határozat született, hogy a munkásság a polgársággal erkölcsi és anyagi felelősség mellett, s egyenlő számban vesz részt a közügyek intézésében.¹⁶

A munkásotthon előtt összeverődött, a vörösök bevonulásával felbiztatott tömegnek fegyvereket osztogattak. Egy Jaksa János nevezetű elcsapott városházi díjnok feltörette a rendőrségi helyiséget, ahová a románoktól elszedett 14 puskát elzárták. Előkerültek be nem szolgáltatott régi katonai fegyverek is. A

13 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád–Csanád Megyei Levéltára MSZMP Archivum 52. 4. Visszaemlékezések. Kovács János mezőtúri csatornaőr közlése.

14 Vásárhelyi Friss Ujság, Magyar Nemzetőr, Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 22.; MNL CSML MSZMP Archivum 52. 4. Kovács János visszaemlékezése; MNL CSML HL Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai (a továbbiakban: Tan. ir.) II. 30/1920.

15 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1928. december 25. A megsárgult füzet az 1919. július 16. napló megtalálásának közelebbi körülményei nem ismertek, miképp további sorsa sem.

16 MNL CSML HL Hódmezővásárhely Város Közigazgatási Bizottságának iratai (a továbbiakban: KIB ir.) III. 14/1924., Tan. ir. II. 3484/1919.

lumpen elemekkel felhígult, megittasult tömegből éles oláh-, de főként burzsujellenes kijelentések hangzottak el.¹⁷

1.3. A román megszállók visszatérése, 1919. július 22.

A tiszai vörös offenzíva gyorsan kifulladt, és az erdélyi román hadsereg 21-én általános ellentámadásba ment át. Hatalmas erőket vonultattak fel, így támadásra rendelték a déli csoport mindkét hadosztályát: a Tisza vonaláról visszavont 18. erdélyi hadosztály mellett a csoporttartalékként Békéscsaba térségében elhelyezett 1. vadászadosztály ezredeit is.

Alig alkonyodott be, a kutasi körtöltés mellől megszólaltak a kiskaliberű román ágyúk. A városban 6–8 helyen csapódott be gránát. Az egyik a nyári színkör mellett robbant, ahol a szép számban összegyűlt munkások részére ünnepi előadás folyt. A város felé rajvonalba, golyószórókból lövöldöző, sisakos vadászkatonák nyomultak. Az emberek sietve menekültek be házaikba, aki tehetett, pincébe húzódott le. Az ágyúlövéseket követték az első járőrök. A románok utcai gépfegyvertűz fedezete alatt birtokba vették a várost, mely éjszakára hadszínterré vált. Az egyik krónika erről így írt: „Este háromnegyed kilenckor megszólaltak a román gépfegyverek és reggel két óráig tartott a sűrű fegyverropogás. Közbe-közbe megszólalt az ágyú is. Az oláh formális harcot vívott a sötét utcákkal s azzal a pár puskázó emberrel, aki vaktában lövöldözött az éjszakába.”¹⁸

Az előkerült ezrednapló 18, ez időben a városi őrségen tartózkodó vöröskatonáról ad számot. Egy Takács Ferencnek tulajdonított állítás szerint a makói vámkapunál a vörös géppuskás osztag mellett, a románoktól elszedett puskákkal, a helyieknek is mintegy 20 embere ott volt. Az itteni sajtóban utóbb lezüllött borbélyként bemutatott Kállai Nagy József, akit őrszemnek állítottak Újvároson a csomorkányi vámkapu elé, este 9-kor rálőtt a közeledő román járőrre, majd amikor menekülni próbált, lelőtték.¹⁹ A románok golyóitól életét veszttette még két ártatlan polgár, Csillag János árvaszéki elnök, a népjóléti hiva-

17 MNL MOL K 32.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31.; Friss Hírek, 1920. július 21., 22.

18 Friss Hírek, 1920. augusztus 1., 3.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 20., 1943. július 25.

19 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1928. december 25., 1919. július 29.

tal vezetője és Mihó Sándor fiatal állatorvos. Este tíz óra tájban a nyílt utcán érte őket a vad lövöldözés. Egy idősebb tanyai asszony mellkasi lövés következtében vesztette életét. Egy idős gazdálkodó egy hét után, a kórházban halt bele a Mátyás utcai házában lecsapott gránát okozta szilánksérülésébe.²⁰

Hajnatra a vöröskatonák visszavonultak a mindszei úton lévő vámpuig. Mártélyról mintegy fél zászlóalj jött fel segítségül a kenyerei szőlőig, ahol 22-én délig még tartották magukat, majd visszavonultak a túlerő elől.²¹ (A zászlóaljból előzőleg két századot közvetlen az ezred alá rendelték, így 21-én „harcra kész a tűzvonalban 167 fegyver, 6 géppuska, élelmezési létszám 196 ember és 6 ló”.²²) A vöröskatonákat üldöző, szinte mindenre tüzelő románok aznap további tíz civilt lőttek le a mártélyi tanyák közt, egy idősebb földműves később halt bele repeszsérülésébe. A híradások rendre tűzvonalba került áldozatokról szóltak, ismert viszont, hogy legtöbbjükkel célzott lövés végzett. Volt köztük katonaruhát viselő béres, de magatehetetlen idős ember is.²³

Július 22-én délután háromkor már elcsattant az első román ágyúgolyó a mártélyi kápolna tornyán. A Seres vendéglő mögött, egy másik közlés szerint az állomás előtt volt felállítva a vörösök két ágyúja, beállítva a városra. Arra, hogy lőjenek is velük, már nem futotta az idő. Egymás után csattogtak a román lövedékek a kis faluban, amelyből a legtöbb ember futva menekült. Ferenczi Mihálynak az iskolával szemben volt kis gaztetejű házába öt óra táján becsapódó gránát az idős zsellért, a feleségét és menyecske lányukat megölte, a vejüket pedig súlyosan megsebesítette. Találat érte a Hegedűs-féle vendéglőt és átel-
lenben három házat is.²⁴

20 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 29., 31.

21 László Jenő (1924): A forradalom története Hódmezővásárhelyen. Hódmezővásárhely. 57. old.

22 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1928. december 25.

23 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 28., augusztus 10.; Hódmezővásárhelyi Anyakönyvi Kerület (a továbbiakban: HAK) Halotti anyakönyvi bejegyzések; MNL CSML HL Közkórházi ápolási törzskönyv 1919., Tan. ir. II. 4047/1919.; Makó Imre (2004): Életünket és vérünket! Az első világháború hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Hódmezővásárhely.

24 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 28., 1920. július 20., 1928. január 14.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 10.

A Vásárhelyen és határában lefolyt harcoknak egyetlen vöröskatona áldozatáról van tudomás. A 21-i visszavonuláskor, több lövéstől találva az utcai harcokban esett el, és másnapra virradóra találták meg a Borz utca legvégén, a Steiner-féle fűrésztelep mellett. Iratok nem voltak nála.²⁵ A románok ugyanakkor aránytalanul magas veszteséget szenvedtek. 22-én egy 1. vadász-zászlóaljbeli főhadnagy 9 darab elsőrendű koporsót rendelt meg az elhalt katonák számára Kardos Ignác temetkezési vállalkozónál.²⁶ Aznap valójában 11 katonájuk esett el, köztük két hadnagy és egy hadapród őrmester. Kettőjük holttestét csak július, illetve augusztus vége felé találták meg, az utóbbit egy mártélyi tanya mellett a kukoricásban. Egy tizedes 23-án, az a két közkatona pedig, akiket 23-án és 24-én vettek fel a városi kórházba, 25-én és 26-án halt bele lövési sérülésébe. Az áldozatok fele részben az erdélyi kiegészítésű szebeni 90. gyalogezredből, fele részben pedig az óromániai 1. vadászezredből kerültek ki, nemzetiségükre nézve románok, kisebb részben pedig erdélyi szászok voltak.²⁷

Július 22-én a 2. hadosztály csapatai Szentesnél összpontosultak. A hadosztály parancsnoksága arról tett jelentést, hogy vele szemben Mezőtúr irányában egy ezred tűnt fel, Hódmezővásárhely–Orosháza körletéből pedig Szentes irányába egy dandár van előnyomulóban. 23-án a hadosztály csapatai az ellenség 1. vadászdandárának és egy ezredének ellentámadása következtében erői zömével a Tisza nyugati partjára vonultak vissza. A hadosztály Mindszentnél levő egységei ellen Orosháza felől két ellenséges oszlop nyomult előre: Szegvár irányában egy négy zászlóaljából és négy ütegből álló csoport, Mártély felől pedig egy gyalogzászlóaljából, egy lovasszázadból és egy ütegből álló különítmény támadott. Szegvárt és Mindszentet hamarosan elfoglalták, majd a Szentest megszállva tartó csapatokat is visszavonulásra kényszerítették a Tisza jobb partjára.²⁸

25 Magyar Nemzetőr, Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 10. A töltés lábába hantolták el ideiglenesen, augusztusban azután a román parancsnokság rendelkezésére exhumálták, és bevitték a közel eső Kincses temetőbe.

26 MNL CSML HL Tan. ir. II. 1520/1919. Az összesen 1440 korona kifizetése már elmaradt.

27 MNL CSML HL Tan. ir. II. 1520/1919., 463/1920., iktatókönyv: 10.398/1919., Közkórházi ápolási törzskönyv 1919., Polgm. eln. ir.: A Hódmezővásárhely város temetőiben található hősi sírok és hadifogoly sírok nyilvántartása 1923.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 28.

28 Liptai Ervin (1969) 375-378. old; Cseh Géza (1989): Támadás és összeomlás a tiszai fronton. A Vörös Hadsereg hadműveleti naplójának feljegyzései (1919. július 1.–31.) In: Botka János szerk. (1989): Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 4. Szolnok. 407. old.

Egy további feldolgozás szerint a 2. vörös hadosztály a Mindszent elleni román akciót 22-én még visszaverte. Másnap viszont a megerősített román csapatok megismételték a támadást, mire a 68. ezred a lakosság egyidejű ellenséges magatartása miatt 50 százalékos veszteséggel Mindszentről és Szegvárról a Tisza mögé vonult vissza. A helytörténetírásban ez akként jelent meg, hogy a július 23-ra virradó éjszaka erős utcai harc bontakozott ki Mindszenten, ami-ben a nagy számbeli túlerőben lévő románok kerekedtek felül. A vöröskatonák lépcsőről-lépésre harcolva vonultak vissza, és igen sok halottjuk lett. A románok nem ejtettek foglyokat, az elmenekülni nem tudó vöröskatonákat a legnagyobb kegyetlenséggel felkoncolták.²⁹

1919. július 22-ére virradóra Vásárhely már tele volt román katonasággal, amely fegyver utáni kutatás ürügyén, és anélkül is, számos helyen fosztogatott. A harangozást betiltották, este 9 és reggeli 6 óra között a rolókat és a függönyöket nem volt szabad becsukni, leengedni. Kihirdették, ha valaki kísérletet tesz román katonát lelőni, vagy fegyverét nem szolgáltatja be azonnal, azt a város piacán agyonlövik. A város területét csak a parancsnok engedélyével volt szabad elhagyni. A középületeket román katonák tartották megszállva, azokra ki kellett tűzni a román zászlót. És – az egykori krónikás szavaival élve – „kezdetét vette a vörösek üldözése”.³⁰

2. A tömeggyilkosság, 1919. július 25.

Egy pillanatra ugorjunk vissza az események időrendjében: a románok kivonulásának napján – július 20-án – délelőtt megjelent a városházán egy bozontos fejűnek leírt, 24–26 évesnek látszó személy, aki magát Berényi Lászlóként nevezte meg. A helyettes rendőrkapitány által felvett jegyzőkönyvben annyi áll, hogy olasz fogságból hazatérve nem jut irodai munkához és Kassára sem térhet vissza, ezért némi segílyt kér. Az utóbb készített hivatalos jelentés szerint kassai születésű, magyar hadseregbeli tiszthelyettesnek vallotta magát, aki olasz fogságból szökött, két hónapja a vásárhelyi tanyák közt bujdosik a románok elől, s miután mintegy 4 ezer korona készpénze elfogyott, segítséget kért. Sze-

29 Fogarassy László (1988): A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Budapest. 12. old; Nagy István (1996): A község élete az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: Juhász Antal szerk. (1996): Mindszent története és népelete. Mindszent Város Polgármesteri Hivatal. Mindszent. 226. old.

30 Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 30.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1943. június 25.

mélyazonosságának igazolására hivatkozott az éppen ott lévő Nagy Géza fényképészsegédre és annak nejére. A városi tanács másnapi ülésén a Kassára történő utazásának fedezésére 100 korona segély utalványozásáról határozott azzal, hogy ezen összeg megtérítése iránt Kassa város polgármesterét megkeresi.³¹

Amikor július 22-én a román hadsereg ismét elfoglalta Vásárhelyt Berény már román tiszthelyettesi, egy-két nap múlva pedig már hadnagyi egyenruhában intézkedett. A Ferenc József sugárúton a Weisz-féle házban (később a Tisztiklub épülete) lakott, s annak kapujára a „Vásárhely város rendőrpáncsnoka” feliratot ragasztotta ki. Fegyverekkel felszerelve egy sárga fiákeren, vagy, hogy jobban imponáljon, kivont karddal lóháton járt, mögötte kocsin román fegyveres katonák. Állandó kísérője volt a szegedi származású, 27 éves Nagy Géza. Ő mint rokkant katona telepedett le a városban, és Plohn József fényképésznél segédeskedett. Róla az is kiderült, hogy az orosz harctéren egy elesett bajtársa „dögcéduláját” kicserélte a sajátjával, így azután már halottként vették nyilvántartásba, miről a Szegeden lakó nagyszüleit is értesítették.³²

Berényi és társa napokon át rettegésben tartotta a lakosságot végigrabolták a várost, fegyverrel a kézben pénzt és értékeket zsaroltak ki. Román segédlettel személyesen, vagy kiküldött járőrrel sorra tartóztattak le, és megbotozás, megpofozás után hurcoltak fel embereket a városházára, állítólag azért, mert a román katonaságra fegyvert fogtak, vagy amiért kommunisták voltak. A Berényinek tulajdonított listán legnagyobb részben a proletárdiktatúra alatt exponált munkásvezetők nevei szerepeltek, ezek azonban Posztós Sándor volt direktórium tag kivételével már korábban elhagyták a várost. Váltásdíj ellenében Berényi többeket utóbb elengedett. Besúgások, bosszú alapján többen is kerültek a listára. A behurcoltakat a városi székház pincéjében levő rendőrségi fogdában helyezték el. A román katonák megfosztották őket minden értékesebb ruhadarajuktól, és „megkezdődött minden emberi képzeletet felülmúló, vadállatias kegyetlenséggel való kínzásuk”.³³

Posztós Sándort július 24-én reggel tartóztatta le Berényi. Posztóst Berényi megkötöztette, és hatodmagával a Teleki utca közepére állíttatta, leállítva minden forgalmat. Akkor mellé lovagolt, és lovagló ostorát megsuhogtatva jelt adott

31 A kérelmet utóbb visszavonta, ekkor már mint „Berényi hdgy rendőrségi páncsnok”. MNL CSML HL Tan. ir. II. 3532/1919., 4047/1919. Faragó Sándor tanácsnok jelentése, 1920. december 31.

32 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31.

33 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919., 30/1920.; László Jenő i. m. 59.

a felvétel elkészítésére. A munkásvezetőt ezután a rendőrségi fogdába kísérték, ahol levetkőztették, elvették tőle zsebóráját is, s egy piszkos mundért adtak rá.³⁴

1919. július 25-én Berényi az akkori román városparancsnoktól, Zerkovitz főhadnagytól kapott katonai fedezettel a városháza börtönéből felhozatta foglyait. Fél tíz körül, fegyveres katonák kettős sorfala között a városháza udvaráról kivezették őket, és a székház főbejárata előtt, ahol már gépfegyver is fel volt állítva, a hadnagy összeállította a menetet. Piaci nap lévén kíváncsi tömeg gyűlt össze, ezért, hogy az út megtisztuljon, egy katonával a levegőbe lövetett. Voltak, akik már menni sem tudtak, azokat kocsira dobva hurcolták magukkal. Több munkásembert az utcán fogtak el, és löktek be a menetbe.³⁵

A forradalmak idején mindvégig mérsékelt magatartást tanúsított munkásvezető érdekében többen is közbenjártak. Családja felment a városházára, azonban a város vezetői is tehetetlenül álltak az eseményekkel szemben. Endrey Béla aljegyző (később polgármester és főispán) Mattiassich Dezső közjegyző feleségével átment Orosházára a román parancsnoksághoz és az ott lévő francia összekötő tisztekhez. Onnan visszatérve Csáky Lajos helyettes polgármesterrel, aki közben Orosházáról megkapta az általuk kijárt kegyelmi parancsot, a helyi román parancsnokságra ment.³⁶ Posztós leánya, akinek tudomása volt ugyan a városi előljárók mentőakciójáról, Cserni fényképész feleségének tulajdonította apja szerencsés szabadulását. Az asszony a kivégzés előtti napon átment hozzájuk és határozott ígéretet tett arra, mondván, hatalma van Berényi fölött, de arról nem beszélhet.

Végül Posztóst Berényi hazaszállította és Nagy Gézával együtt saját kezűleg adta át családjának.³⁷

Barabás István unitárius lelkész a megszállást követően közreadott elemző cikksorozatában leírja, hogy a menet elindulása láttán a hitfelekezetek lelkészei, habár szigorúan meg volt tiltva a gyülekezés, a református egyházi hivatalban

34 Posztós Juszтина: Beszámoló a Szocializmus indulásáról, fejlesztéséről [...] Hódmezővásárhelyen. Posztós Sándor veteránharcos, földmunkás életéből. Hódmezővásárhely, 1962. MNL CSML HL Kéziratok gyűjteménye.

35 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Friss Hírek, 1920. július 27.; László Jenő i. m. 1924. 54.

36 MNL CSML HL Lőkös Imre iratai: Endrey Béla főispán Szeder Ferenc országgyűlési képviselőhöz írt levele Borsi János, Posztós Sándor és Karácsonyi Ferenc internálási ügye kapcsán, 1944. (gévelt másolat).

37 Posztós (1962) kézirat

kérvényt fogalmaztak. Ebben – „a legfőbb román kir. katonai parancsnokságnak” címezve – megbocsátást és irgalmat kértek a félrevezetett lakosoknak és a sokat szenvedett város számára. Háromnegyed 11-kor felmentek a városházára, ott a rendőrségi irattárba utasították őket. „Az ajtóban egy kis vakarcs tiszt állt, aki roppant proletár hangsúlyozással azt mondta: na tán temetés lesz, hogy ennyi pap jön ide. Tiszta magyar kiejtéssel beszélt. Ő volt ama bizonyos Berényi hadnagy... A teremben már ott volt pár rendőrtisztviselő társaságában Csáky Lajos főügyész, az akkor gyengélkedő Soós István polgármester helyettese. A kiállott izgalmak után sápadtan, fáradtan... Egyszerre csak belejt a főkapitányi hivatal felől egy nyúzott képű, hosszú sörényű, kifestett képű »római« főhadnagy. ...a hozzá intézett kérésre kijelentette, hogy azok számára, akik fegyvert fogtak az ő katonáira – nincs kegyelem!” A kérésnek azon részére, amelyben a város lakosságának kímélését kérték, nem felelt. Azt megígérte, hogy a kérvényt illetékes helyre eljuttatja.³⁸

Szemtanúk elmondása szerint a 40 katonától kísért csoport délelőtt 10–11 óra között érkezett meg Nagy Dezső orvosnak az Orosházára vezető Kutasi út mellett, a körtöltéstől nem messze lévő villaszerű tanyájára. Három személyt mindjárt elővezettek és a többiek előtt agyonlőttek. A nagy csoportot előbb leterelték a kertben lévő lakás pincéjébe, később azután felállították őket a tanya előtti téren, s a vállon hozott gépfegyverrel és puskákkal 15 lépésnyi távrolról lőni kezdték. Mindez Nagy Dezső mezsgyéje mellett, Vékony József földjén történt.

Két nő is volt a foglyok közt, őket végül elengedték. Borsiné a sajtónak 1945-ben eljuttatott levelében akként emlékezett, hogy még a pincében is ütötték-verték az embereket. Később – miképp László Jenő is tudta – tízesével olvasták fel őket. Ezek mindegyike üzent haza és elbúcsúzott; sírva panaszkodtak, hogy családjuknak nem lesz többé kenyérkeresőjük. Akinek a nevét szólították, az mind kezet fogott és úgy indult a halálba. A polgármester jelentésében az áll, hogy a szerencsétleneket helyettesének többszörös közbenjárása dacára, minden előzetes kihallgatás és ítélet nélkül gyilkolták le. A katonák mielőtt visszavonultak, a tanyából és a szomszédból kihajtották a férfiakat. A kapott parancsra ők ásták meg a tömegsírt és hantolták el sorjában a halomban fekvő tetemeket.³⁹

38 Friss Hírek, 1920. július 27., 28., 29.

39 MNL CSML HL Tan. ir. II. 30/1920.; László Jenő i. m. 52.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 3.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 7.; Vásárhelyi Népe, 1945. január 17.

3. A Berényi és Nagy kivégzése, és az áldozatok exhumálása

A tömegmészárlás suttogva továbbadott híre rendkívüli izgalmat és iszonyattal eltelt rettegést keltett az emberekben, a városon napokon át halálos csönd ült. A letartóztatások pedig folytatódtak. Erre a sorsra jutott mások mellett Dobozy Jenő állami tanító, aki a proletárdiktatúra idején tagja volt a helybeli tanítói szakszervezet bizalmi testületének, és július 21-én este ő is ott volt a Szarvasban a munkástanács ominózus gyűlésén.⁴⁰

Berényi a kivégzést követő első vasárnap, július 27-én tartotta meg eljegyzését nagy dáridó mellett. A pezsgőt, a bort, a szivart és a cigarettát kocsival vitték a lányos házhoz, a Szent László utca 19. alá. A menyasszony a szőke szépségű Arany Mancsi, Arany János földműves 18 éves leánya volt. A szülőket állítólag halálos fenyegetésekkel kényszerítette, hogy adják hozzá a lányukat.⁴¹

A helyi sajtóban, amelynek cenzúrázott megjelenését a románok július 27-étől engedélyezték ismét, csak 30-án jelent meg az első híradás az öt nappal előbb történt drámai eseményről. Erre Berényi románok általi elfogása kapcsán került sor. Ez július 29-én reggelén történt meg, amikor egy Vásárhelyre érkező román tiszti csapat letartóztatta Berényit. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a román katonai vezetés értesült a Vásárhelyen történt, számára rendkívül kínos, nemzetközi megítélésüket veszélyeztető vérengzésről. Ezért Berényi letartóztatták. Ezzel a románok elhatárolták magukat a történetektől, és igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy Berényi önhatalmúlag járt el. A románok akként magyarázkodtak, hogy „a felfordult állapotokban, szakavatott furfanggal, hamis igazolványok útján a helyben állomásozó román parancsnokságot tévútra vezették. ...mivel az itteni parancsnokság is hadműveletekkel lévén elfoglalva, nem fordíthatott nagyobb figyelmet e két sarlatán munkájára”. Az ideiglenes városparancsnok, a hosszú hajú román főhadnagy is eltűnt a városból.

A letartóztatott Berényit – és bűntársát Nagy Gézát – , a Városháza pincéjébe vitték, ahol kihallgatása során kegyetlenül megverték.⁴² Berényi kihallgatásakor azt hangoztatta, hogy a kivégzéseket más parancsára teljesítette, részletesebb

⁴⁰ MNL CSML HL KIB ir. 14/1924.

⁴¹ Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31.; MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919., Népszámlálási összeírási ívek 1920.

⁴² MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, Magyar Nemzetőr, 1919. július 30.

vallomást tenni azonban nem kapott lehetőséget.⁴³ A román tisztek a lakosság kárára elkövetett rablásokat is számon kérték rajta. Ezen váddal szemben az alábbi módon védekezett: „én csak szigorúan nyomoztam, a lopott holmikat megtévedt kíséretem szedte össze”.⁴⁴

Másnap a kivégzettek hozzátartozói ellepték a rendőrség folyosóit, és hangosan követelték „a két pribék” kivégzését. Este hét óra után szuronyos katonák megkötözve felhozták a Kossuth térre Berényit és Nagyot, s az ott hemzsegő tömeg által formált gyűrű közepén a lábukról lekapván a kövezetre fektették és megbotozták őket. Berényire 70, majd Nagyra 50 (más közlés szerint 25) ütést mértek.⁴⁵ Ezután egy román tiszt bejelentette, hogy holnap kivégzik őket, erre a bejelentésére tömeg elégedetten oszlott szét.

De a történet más irányt vett: este fél tíz tájon azonban egy hadnagy vezetésével román katonák jelent meg a rendőrség inspekciós szobájában s jelezték, hogy Berényit és Nagyot most azonnal kivégzik. A román parancsnokság kívánságára a kivégzésnél a hatóság és a polgárság képviselői is megjelentek: Graváts Ferenc rendőrfogalmazó, hat rendőr és kilenc arrafelé lakó polgári személy.⁴⁶ A Berényit és Nagyot a Népkertbe vitték, ahol nyári színkör jobb oldali kőfalához, az oldalbejáró lépcsőjéhez állították őket, az egyiket jobbról, a másikat balról. Hét-hét katona néhány lépésnyi távolságból célba vette a letérdepelt alakokat, és kétszeres (más szerint háromszoros) lövés dördült. Miután a jelenlevő katonaorvos megállapította a halál beálltát, a széttroncsolt tetemeiket ideiglenesen a színház közelében földelték el, közegészségügyi szempontok miatt azután egy-két napon belül átvitték azokat a Népkert elhagyott részére, a kanális mellett ásott sírgödörbe.

A román katonai parancsnokság engedélyével a Kutasi út mentén kivégzettek tetemeit augusztus 6-án a rendőrség exhumáltatta, és eltemetés végett átadta a hozzátartozóknak. A kihantolásnál csupán az eltemetett egyének hozzátartozói jelenhettek meg a rendőrhatóságtól nyert engedély alapján. Az elő-

43 MNL CSML HL KIB ir. III. 1/1919.–303/1919.; László Jenő i. m. 60.; Friss Hírek, 1920. július 29.

44 Magyar Nemzetőr, 1919. július 30.

45 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919., Polgm. eln. ir. V. 65/1919.–3073/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1920. július 31.

46 Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 1., 7. old.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 1., 2., 1920. augusztus 31., 1921. október 2., 1943. július 25.

zetes híradások rendre 49-50 áldozatot említettek, de mindössze 35 személye volt bizonyos.⁴⁷

Az exhumálást és agnoszkálást Privitzer József rendőrtiszt vezette, a dombot Kardos Ignác temetkezési vállalkozó emberei takarították el. Jelen volt még egy polgári biztos, egy rendőrtisztviselő és újságírók, továbbá 10 rendőr és 20 tagú román katonai segédlet. Szappanos Mihály városi tiszt főorvos és egy tiszt orvos irányításával sorra emelték ki a már oszlásnak indult tetemeket. Ezeket karbolos oldattal fecskendezték be, mielőtt megtekintették a hozzátartozók. A felismertek nevét és adatait lajstromba vették, és koporsóba helyezve kocsira rakták. Az eljárás ismertetett menete szerint az ismeretleneket a város költségén, előzetes személyleírások és fényképfelvételek készítése után helyezik végső nyugalomra.⁴⁸

A város történelmében példa nélkül álló tömegmészárlás valójában 56 életet követelt. Köztük 46 azonosított vásárhelyi férfi volt. Életkoránál fogva és az ismert adatok szerint is legtöbbjük megjárta a világháborút, többen hadifogságból kerültek elő. Kilenc férfi kilétét nem lehetett megállapítani, őket az itteni harcokban fogságba esett vöröskatonaként könyvelték el. A helybeli áldozatok 16–62 évesek voltak, átlagéletkoruk 34 év. Jobbára vagyontalan földművesek, iparos és kereskedő segédek, miképp már a korabeli híradás is minősítette őket, valamennyien proletárok. Némiképp mindössze 15 rendelkezett. Ez ház vagy tanya volt, esetenként csak felerészben, közülük 9 személynek volt némi földje 200 négyszögöl és 4 kishold között.⁴⁹ Alig négyen – Szűcs Péter földműves, Kis Lajos borbély, Bang Péter közigazgatási fertőtlenítő és Szilágyi Albert napszámos – voltak tagjai a proletárhatalom valamely szervének, esetükben a 124 tagú városi szovjetnek.⁵⁰ A kivégzettek közül egyedül Vékony Jánosról tudott, hogy fegyvert fogott a románokra.⁵¹

A zsebében talált iratok alapján egyetlen vöröskatona személyazonosságát lehetett megállapítani, a 27 éves, Kunszentmártonra való Galsi Istvánét.

47 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 1., 3. old; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 5.

48 MNL CSML HL KIB ir. III. 1/1919.–303/1919.; Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 3., 5. old.; Magyar Nemzetőr, 1919. augusztus 1., 5., 7., 8.

49 MNL CSML HL Tan. ir. II. 4047/1919. A helybeli áldozatok személyi adataira bővebben ld. Makó Imre i. m.

50 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. augusztus 5.

51 Vásárhelyi Reggeli Ujság, 1919. július 31., augusztus 3.

A városban lévő hősi sírokról 1923-ban összeállított kimutatás a görögkeleti temetőben egy külön sírban egy ismeretlen magyar, és egy közös sírban két ismeretlen magyart említ „1919. mint vörös katona kivégzés folytán” megjegyzéssel. A két sírt – szemben az itteni idegen nemzetiségű hadifogoly és román katonai sírokkal – fejfa nem jelöli, a helyük viszont pontosan meghatározható a temetői nyilvántartás és a megjelölt sírok alapján.⁵²

Az exhumálás után a megszállók részéről továbbra is napirenden maradtak a fosztogatások, rablások és a lakosság – esetenként súlyosabb – testi bántalmazása. A Vásárhelyen 1920. március 2-ig, illetve a határ keleti részén március 27-ig fennállt megszállás hátralevő részében viszont már „csupán” egyetlen gyilkosság növelte bűnlajstromukat.⁵³

52 MNL CSML HL Polgm. eln. ir.: A Hódmezővásárhely város temetőiben található hősi sírok és hadifogoly sírok nyilvántartása 1923.

53 1919 végén hasba lőtték G. Kovács János fuvarost, amint a városnak fát szállított Mágocsról, és a sötétség miatt az úton két kocsí rúdja összeakadt. MNL CSML HL Tan. ir. II. 1520., 4047/1919.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K szekció 32. Szegedi kormány Miniszterelnöksége 1919. (a továbbiakban:

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Hódmezővásárhelyi Levéltár. Hódmezővásárhely Város Polgármesteri Hivatalának elnöki iratai.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára MSZMP Archívum 52.

SAJTÓ

Friss Hírek.

Magyar Nemzetőr.

Vásárhelyi Friss Ujság.

Vásárhelyi Népe.

Vásárhelyi Reggeli Ujság.

Vásárhelyi Vörös Ujság.

FELDOLGOZÁSOK

Cseh Géza (1989): Támadás és összeomlás a tiszai fronton. A Vörös Hadsereg hadműveleti naplójának feljegyzései (1919. július 1.–31.) In: Botka János szerk. (1989): Zounuk. A Szolnok Megyei Levéltár évkönyve 4. Szolnok.

Fogarassy László (1988): A Magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Hajdu Tibor (1976): A Magyarországi Tanácsköztársaság. In: Magyarország története. VIII. köt. 1918–1919.; 1919–1945. Akadémiai Kiadó. Budapest.

László Jenő (1924): A forradalom története Hódmezővásárhelyen. Haladás Hirdetési- és Nyomdavállalat. Hódmezővásárhely.

Liptai Ervin (1969): Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.

Makó Imre (2004): Életünket és vérünket! Az első világháború hódmezővásárhelyi áldozatai. Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata. Hódmezővásárhely.

Nagy István (1996): A község élete az 1918–1919. évi forradalmak idején. In: Juhász Antal szerk. (1996): Mindszent története és népelete. Mindszent Város Önkormányzata. Mindszent.